

sandhed, frihed og determinisme. *Fantasier til afmagten. 7 kapitler om Lacan og filosofien* (Museum Tusulanums Forlag 1998) behandler spørgsmålet om de filosofiske implikationer af Lacans psykoanalyse. Neurose, perversion og psykose er snarere filosofiske kategorier end kliniske begreber.

Hylgaard har desuden redigeret *Pædagogiske umuligheder. Psykoanalyse og pædagogik* (Aarhus Universitetsforlag 2010), som med udgangspunkt i Freud og Lacan formulerer en kritik af den norm, at pædagogisk praksis skal være 'vidensbaseret'. Argumentet er, at videnskaben ikke kan begribe, hvad lærerens 'personlighed' eller 'personlige relationer' betyder for undervisningens effekt. Snarere end metodisk kontrol må psykoanalytiske nøglebegreber som det ubevidste subjekt, (videns)begær, identifikation og overføring inddrages i en diskussion af, hvad det pædagogiske ved lærer-elev-forholdet overhovedet består i, og hvad en sand pædagog er.

Maria Brincker

EN KROPSLIG KULTURHISTORIE

— om omverdensrelationen

I nden for filosofien er kroppen traditionelt blevet diskuteret med udgangspunkt i en eller anden form for sjæl-legeme dualisme; som en fysisk ting eller som center for biologiske drifter. Menneskets særegne intellektuelle, sociale og kulturelle evner og bedrifter er dermed oftest analyseret som stående i et modsætningsforhold til kroppens syndige, mekaniske og biologiske funktioner. Inden for den filosofiske antropologi har der været flere forsøg på at ændre disse traditionelle dualistiske perspektiver, men mange af disse har resulteret i nye sondringer der alligevel synes at gå fejl af, hvad en analyse af kroppen kan bidrage med til forståelsen af os selv som mennesker, og vores paradigmatiske kulturelle omformning af vores omverden og egne kroppe. Jeg skal i denne artikel tage udgangspunkt i den teoretiske biolog Jakob von Uexküll (1864-1944) og hans analyse af biologiske organismer via deres specifikke 'funktionskredse' og subjektive 'omverdener'. I Uexkülls optik kan kropslige forhold ses som meningsskabende, men hans analyser af subjektivt lukkede omverdener mangler dog en essentiel dynamik og socialitet. I modsætning til Uexküll skal jeg argumentere for at der er en fleksibel konfliktløsningsproces i det basale organisme-omverdensforhold. Jeg bruger herefter sårbarheden i denne dynamiske proces til at kaste nyt lys på den intersubjektive dialektik og til at pege i retning af en kropslig forståelse af vores menneskelige evne og trang til via redskaber og symboler at omforme os selv, vores verden og hinanden.

Formålet med artiklen er således tofoldigt. På den ene side introduceres Uexküll der var en vigtig inspirationskilde for det 20. århundredes filosofiske antropologi. På den anden side sættes der fokus på faktiske kropslige forhold og hvordan disse kan belyse vores menneskelige kultur-natur uden brug af ahistoriske dualistiske skillelinjer.

Homo Sapiens – hvad den vidende mand overser

Vi har som mennesker taksioniseret os selv som 'homo sapiens'; som den 'vidende mand'. Man skal naturligvis passe på ikke at tilskrive et navn for stor betydning, men betegnelsen *homo sapiens* er et illustrativt udgangspunkt til at vise, hvordan vores faktiske kropslige forhold ofte er blevet ekskluderet fra vores menneskeforståelse.

Den filosofiske marginalisering af kroppen

Med betegnelsen *homo sapiens* er menneskekroppens kendetegn og artens sociale og kulturelle organisering underkendt til fordel for et fokus på viden, indsigt – på en ståen overfor og udenfor resten af verden – der tilsidesætter vores transformation og afhængighed af verden. Inden for den vestlige filosofi har det i højeste grad været vores intellekt, rationalitet, bevidsthed og frihed, der er blevet peget på som de ultimative menneskelige kendetegn. Kroppen er langt hen af vejen blevet ignoreret som uvæsentlig, naturligvis ikke for vores liv i praksis, men for vores menneskelighed som sådan. En række dualistiske modsætninger er i filosofihistorien gentaget i forskellige variationer. Under disse perspektiver er kroppen simpelthen perceptionens og handlingens formidler; et redskab til at mediere mellem uafhængigt definerede subjekter og objekter. Emotioner og kropslige drifter er traditionelt set som problematiske elementer, der står i vejen for vores sande forståelse af os selv og vor verden. Som korrektioner til disse typiske individualistiske og kognitive perspektiver har mange tænkere – specielt indenfor den filosofiske antropologi – understreget kultur, sprog, socialitet, historicitet, økonomi og samfundsstrukturering som essentielle dimensioner ved menneskelige livsformer.

Mit mål er på ingen måde at afløse disse bidrag med en biologisk determinisme, hvori kroppens anatomi postuleres som menneskets kendetegn. Mit forslag er snarere, at en analyse af den historiske og socialiserede krop kan bruges til at genforene de kulturelle og biologiske samt mentale og fysiske dimensioner. Kroppen kan ses som henholdsvis redskab og formidler, subjekt og objekt, individ og socialitet. Men pointen er, at disse modsætningspar ikke kan forstås uafhængigt af underliggende kropslige forhold. Hvis mennesker, og biologiske livsformer i det hele taget, er dynamiske størrelser i konstant udvikling, så må virkelige kropslige forhold i deres enorme variation være af stor vigtighed for vores forståelse af dem.

Manden som universel og ideelt format

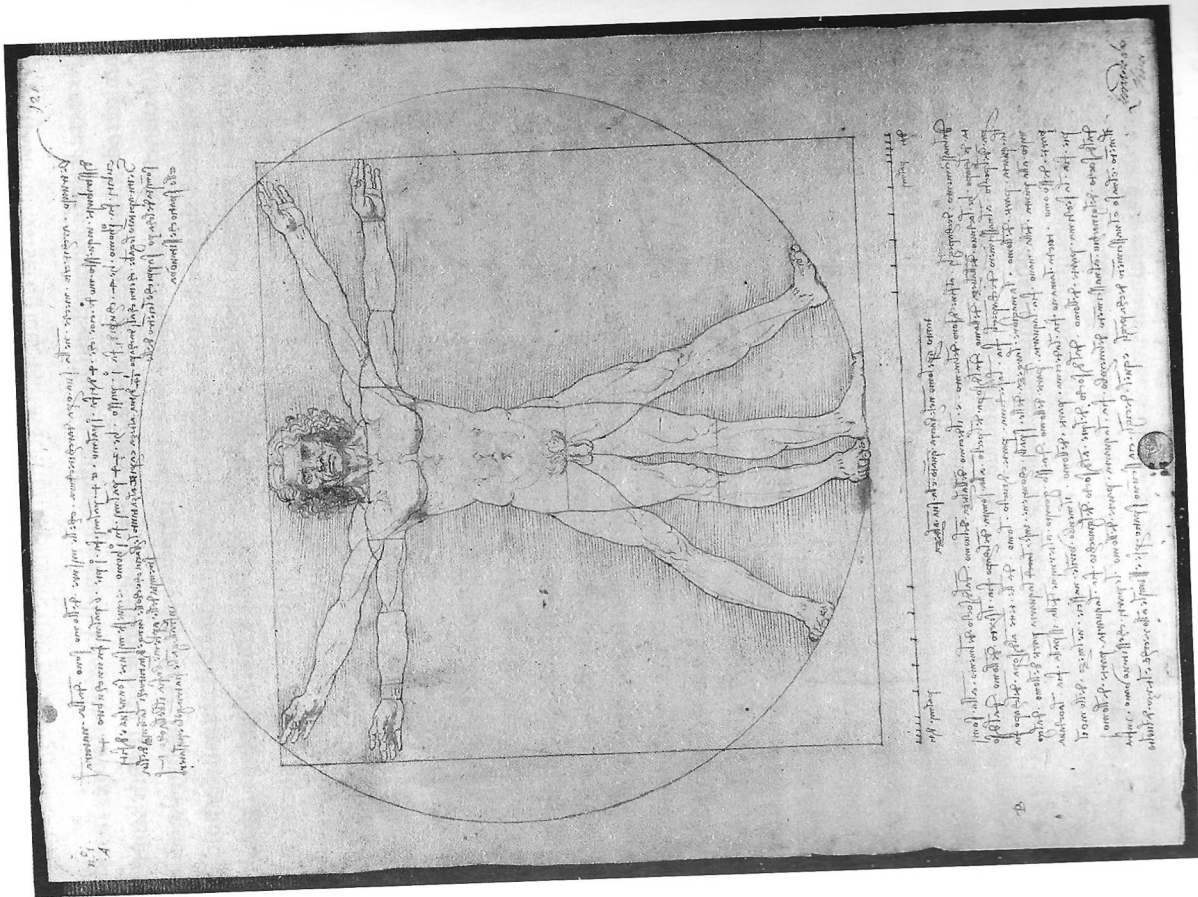
Ydermere kalder betegnelsen '*homo sapiens*' på en diskussion af vores mandsdominerede historie og selvbillede. Det faktum, at manden og mandekroppen har kunnet stå som ikonisk universel og ideal for hele menneskeheden understreger i sig selv behovet for en analyse af faktiske dominansforhold og variationer i vores socialiserede kropslighed. Med da Vincis tegning af den Vitruvianske mand f.eks. er vi til hudløshed blevet påmindet om en stærkt normaliseret målestok for ideale proportioner og egenskaber. Manden som universalmenneske reflekterer naturligvis en historisk magtstruktur, hvor manden – specielt den hvide vidende mand – var nærmere gud og alene den egentlige udviklingsmæssige kranskegfigur.

Men spørgsmålet er, hvad denne snævre repræsentation betyder for vores menneskelige selvforståelse. Kunne den brede variation og intersubjektive afhængighed, som vi f.eks. ser i børns udvikling, måske afdække væsentlige menneskelige vilkår – vilkår der i høj grad udviskes af det ensrettede mandeideal? Mange feministiske tænkere har påpeget, at androcentrismen i dens udelukkelse af omverdenen også afspejler en form for individualisme og anti-holisme. Det synes impliceret at sæden, genet, individet, arten er meningsbærer der kan forstås uafhængigt af cellen, miljøet, historien, økonomien osv. Den smalle forståelse af mennesket som individuel vismand passer således bekvemt med den filosofiske marginalisering af ikke blot af kvinden, men af kroppen og den materielle, biologiske og sociale kontekst i almindelighed. Med andre ord, selvom medierende forhold anerkendes som *kausalt* vigtige, synes det implicit antaget, at de er *konstitutivt* irrelevante for det særegent menneskelige. Via Uexkülls teoretiske biologi skal jeg prøve at vende op og ned på denne klassiske rangorden og søge at give de faktiske kropslige variationer og sociale forhold en betydningsfuld rolle for forståelsen af vores menneskelige eksistens.

Uexküll – funktionskreds og omverden

Jakob von Uexküll omformulerede den teoretiske biologis grundrammer med sit fokus på organismer i forhold til deres omverden. Men både hans teoretiske inspiration og hans virkningshistorie kan i høj grad siges at ligge udenfor biologien. Han kom således til at spille en enorm rolle specielt for det 20. århundredes filosofiske antropologi. Cassirer, Plessner, Gehlen og Heidegger er f.eks. alle tydeligvis stærkt prægede af hans tanker og terminologi. I de senere år har Uexküll oplevet en renæssance. Han anses for en kernefigur i særdeleshed inden for biosemantikken og systemteori og nyligt også i nogen grad inden for den mere kropsligt orienterede kognitionsforskning. I det følgende vil Uexkülls teori først blive brugt til at belyse spørgsmålet om kroppens betydning og hvordan organisme-omverdens forholdet kan være meningsdannende. Siden skal jeg igennem diskussionen af hans funktionskreds-model undersøge sociale forhold og derigennem udfordre Uexkülls overdrevne fokus på det unikke i subjektive omverdenen.

Den biologiske organisme bliver hos Uexküll ikke forstået udelukkende eller endda primært via biologisk arvemasse, objektive anatomiske strukturer eller eksperimentelle stimulus-respons forbindelser. Organismen bliver i stedet analyseret gennem dens praktisk-funktionelle adfærd – det vil sige dyret er studeret og forstået i forhold til dets faktisk-funktionelle miljø eller hvad James J. Gibson (1904-1974) senere ville kalde dets 'økologiske niche'. Begrebet om en 'omverden' introduceres som en teknisk term for at betegne, hvordan det relevante miljø er en artsbeting og subjektiv størrelse. Den centrale idé ligger i den gensidige afhængighed mellem organisme og omverden. Organismer kan, ifølge Uexküll, ikke forstås blot via deres indre anatomi, men må forstås i deres funktionelle sammenhæng med deres omgivelser. Samtidigt skal de relevante omgivelser helles ikke blot forstås som totaliteten af omgivende fysisk-kemiske forhold. De er derimod begrænset til de elementer, der er meningsbærende for organismen. Det er netop disse ydre meningsbærere som Uexküll kalder omverdenen. Men det er relationen, der er det primære, da det er de funktionelle relationer mellem organisme og omverden, der meningsfyldt strukturerer både den subjektive organisme og dens omverden. Organismens levede krop er her det subjektive og objektive medium, der overtid kategoriserer og omformer sine egne indre og ydre strukturer. Det er i disse gensidige dynamiske forhold, at vi skal finde kimen til en kritik af den individualistiske og intellektualiserede menneske forståelse – og til min alternative kropslige kulturhistorie.

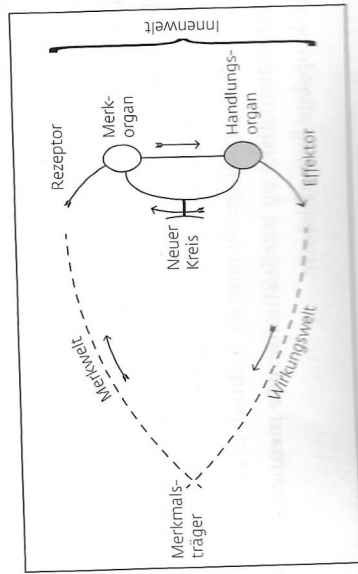

Figur 2: Leonardo da Vinci: Den Vitruvienske mand (1492).

Den basale funktionskreds

Uexküll kalder hver af organismens funktionelle forhold til dets subjektive omverden en 'funktionskreds', og han illustrerer denne ide med hvad han kalder et 'funktionskreds-skema' (1920 version gengivet nedenfor). Hans ideer om funktioner og omverdensrelationer er hovedsageligt udviklet på baggrund af studier af meget simple organismer som f.eks. flåter, søpindsvin, krabber. Uexkülls åbenlyst kontroversielle idé er, at menneskets kulturelt og individuelt stærkt varierede og medierede livsformer i mange henseender kan forstås under tilsvarende kategorier. Men det primære er dog i første omgang at forstå det banebrydende i Uexkülls simple model. Det essentielle er som sagt den relationelle præsentation, hvor organismers indre og ydre verden er gensidigt afhængige og gensidigt formgivende.

Fokusset på de meget simple organismer tillader Uexküll at give detaljerede analyser af enkeltstående funktionelle omverdensforhold. Han beskriver f.eks. hvordan en blind og døv flåt ved hjælp af dens huds lysensitivitet kræver op på et strå, for derefter at 'ligge på lur' indtil den giver slip, idet den lugter den syre, som varmbloodede dyrs hud afgiver. Hvis flåten rammer et varmt dyr, bruger den da sin følesans til at bevæge sig mod et stykke bart hud og derefter igen dens temperaturfølsomhed til at koordinere blodstrømmen. Man kan beskrive hele dette forløb, som en meget mekanisk sekvens, hvor hver stimulus-respons par kun kan forstås i deres koordinerede sammenhæng og som funktionelle meningsbærere for en subjektiv organisme. Denne subjektbaserede holisme overføres i den mekaniske analyse (Uexküll 1920, kapitel 5). Hans cirkulære funktionskreds må derfor ses i kontrast til en lineær repræsentation, hvor en objektiv stimulus mekanisk udløser en given responsreaktion. Ifølge Uexküll må den relevante omverden altid forstås som subjektivt bestemt gennem organismens funktionelle forhold.

Funktionskredsen illustrer således, hvordan en hver art og organisme har sin særlige subjektive omverden, der er defineret som netop den del af det omgivende miljø, der er relevant for organismens funktioner. Uexküll taler om en organismes funktioner som dens muligheder for henholdsvis at blive sansemæssigt berørt af den omgivende verden og selv udøve en handlingsmæssig indflydelse på denne. I funktionskredsskemaet ser vi på den ene side et set af receptorer og mærke/sanseorganer (*Merkorganen*), og på den anden side effektorer og handlingsorganer (*Handlungsorganen*). I dag ville disse kategorier tilsammen normalt beskrives som det sensomotoriske system. En organismes perceptuelle verden (*Merkwelt*) er den del af det omgivende kemisk-fysiske miljø, der danner grundlag for hvad Uexküll kalder de perceptuelle tegn (*Merkmal*), nemlig de stimuli, der falder under en organismes sansemuligheder. Tilsvarende er en organismes handlings- og virkningsverden (*Wirkungswelt*) den del af det omgivende miljø, som denne organisme kan have indflydelse på (*Wirkmal*). Tilsammen forstås organismens omverden, som den del af verden (*Merkmalsträger*) der både kan sanses og øves indflydelse på.

Funktionel og formålmæssig koordinering

Spørgsmålet er, hvordan vi kommer fra disse receptor- og effektor-elementer til praktisk formålmæssighed og dermed til ideen om en *funktionskreds*. Med andre ord, hvordan argumenter Uexküll for, at vores perceptuelle verden og handlingsverden overlapper hinanden og danner en sammenhængende omverdensoplevelse? Omverdensbegrebet søger netop at indfange de meningsfulde aspekter af det omgivende miljø for en given organisme som helhed. Uexküll taler også om, hvordan de subjektive oplevelser (*Innenwelt*) begrænses til aspekter af omverdenen, som de fremstår på baggrund af organismens formålmæssige sammenhæng. Hans funktionskredsskema er således afhængigt af en form for formålmæssig organisering, der garanterer, at der ikke blot er tale om to uafhængige omverden, en for sansning og en for handling. Uexküll beskriver til tider organismer som havende hver deres 'byggeplan' (*Bauplan*), og han synes derved at forklare organismers holistiske sammenhæng med henvisning til en planmæssig organisering. En sådan prædefineret sammenhæng mellem sansning og handlingsverden udgør unægtelig et problematisk element ved Uexkülls teori.

Men spørgsmålet er, om han har brug for en henvisning til en sådan overordnet plan. Formålsorganiseringen synes i det mindste i nogen grad at kunne forstås som noget, der opstår ved hjælp af faktiske organisme-omverdensfor-

Figur 3: Funktionskreds-skema, trykt i Johann von Uexküll, *Theoretische Biologie*, s. 116-117 (1920)

hold. I det skema fra 1920 gengivet ovenfor, er der en dobbelt cirkularitet både mellem organismens organer og omverdens tegn, men også indadtil i hvad Uexküll her kalder den nyere kreds (*Neuer Kreis*). Denne nyere interne kreds er udslagsgivende for muligheden af en koordinering af organismen og dens omverden som indgående i funktionelle eller formålmæssige udvekslinger. Pointen er, at der er en gensidig indflydelse mellem perceptions- og handlings-processer også indenfor organismens krop. Denne gensidighed mellem sansning og handling kan siges at udgøre et vigtigt biologisk grundlag for kategorisering og læring, og for at vores oplevelse af verden over tid vedbliver at være funktionelt relevant, givet vores fluktuierende handlingsmuligheder og behov.

Omverdens funktioner

Den formålmæssige handle- og sansemæssige koordinering gør også, at vi ifølge Uexküll oplever omverdenen som havende 'funktioner', der via vores artsbestingede og individuelle konstitution projekteres ud i vores oplevelse af omverden. Han skriver:

"Omverdenen antager kun dens beundringsværdige sikkerhed for dyr, hvis vi inkluderer funktionerne i vores forståelse af den. Vi kan sige, at antallet af ting som et dyr kan skelne imellem i dets egen verden, svarer til antallet af funktioner, det kan udføre." (Uexküll 1934: 49, alle citater af Uexküll oversat af forfatteren)

Det er altså via funktioner, at vi kan forstå, hvordan organismer hører hjemme i deres respektive omgivelser. Denne relationelle ide om funktioner som baseret på en organismes handlingsmuligheder er særdeles vigtig for nutidige forsøg på at reformere den traditionelle kognitionsforskning. Der er her en klar parallel til den samtidige gestaltpsykologi og Gibsons senere begreb om 'affordances'. Der er ingen god bogstavelig oversættelse af dette bredere begreb til dansk, men essensen er den relationelle praktiske og normative måde omverdenen givet en organismes muligheder, behov og beredskab *indbyder til* visse handlinger snarere end andre. Funktionstonebegrebet er i mine øjne utrolig vigtigt, fordi det peger på et *nuværende* organisme-omverdens forhold, som genkendes ved hjælp af en *historisk* funktionel organisation i både organisme og omverden. Man kan sige, at funktionstenerne er organismens basale 'fordomme'. Organismens tidli-

gere erfaringer er blevet til kropslige værdiladede generaliseringer, der underligger genkendelsen af en given handlingsmulighed i nye unikke omgivelser.

Uexküll prøver på forskellig vis at tilnærme sig funktionstener dynamiske element. Han beskriver f.eks. hvordan den samme sønemonen kan antage forskellige funktioner for en eremitkrabbe afhængigt af krabbens situation. Han beskriver således, hvordan den samme sønemonen afhængigt af krabbens behov henholdsvis kan ses som inviterende til at blive spist, beboet eller brugt til beskyttelse (Uexküll 1934: 47-48). Derudover, beskriver Uexküll også funktionstenernes lærings og erfaringskomponent:

"Hvordan kommer vi til at se *sidd*en i en stol, *drik*ken af en kop, *kl*arring på en stige, ingen af hvilke vi er blevet givet i perceptuel forstand? I alle de genstande vi har lært at bruge, ser vi den funktion, som vi bruger dem til lige så klart, som vi ser deres form og farve." (Uexküll 1934: 48)

Kun efter at vi har lært at bruge en stige ses den omgående som ydende en mulighed for at kravle op. Givet vores handlingsmæssige og kulturelle udvikling må oplevelserne af de samme omgivelser således ses som dynamisk foranderlige over tid. Men derudover har vi mennesker jo netop selv lavet stiger med det formål at bringe nye elementer ved omgivelserne inden for rækkevidde. Vi ændrer på denne vis ikke blot konstant vores egne kroppe og sensoriske beredskab, men vi skaber og omformer også aktivt vores omgivelser; ikke blot for os selv, men i og for vores kulturelle fællesskab.

Subjektive sæbebobler

Uexküll beskriver metaforisk individuelle omverdensoplevelser som 'sæbebobler', der kan overløbe, men principielt er subjektivt lukkede pga. deres unikke kropsoververdens forhold.

"De flaksende fugle, egerne der hopper fra gren til gren, eller køerne der græsser på engene – forbliver alle konstant omgivet af deres sæbebobler, som aflukker deres eget rum. Kun når vi holder dette faktum for øje, vil vi også i vores verden anerkende den sæbeboble, der omkranser hver af os. Da vil vi også se hver af vores medmennesker omgivet af sæbebobler, der gnidningsløst krydser hinanden, fordi de er bygget op af subjektive perceptuelle tegn." (Uexküll 1934: 29)

Uexküll mener altså også, at menneskelige omverden er forstået som havende hver deres unikke subjektive funktioner og lukkede og afgrænsede funktionskredse. Jeg skal i det følgende sætte spørgsmålstegn ved den basale ide om lukket og den problematiske antagelse om menneskers sociale møde som 'gnidningsløst' og dermed uden konsekvens for vores individuelle omverden. Men med hensyn til den basale funktionskreds er der ifølge Uexküll en kontinuitet mellem mennesker og andre dyr.

Menneskets medierede omverden

Uexkülls menneskeforståelse kan således ses i forlængelse af den grundlæggende relationelle indsigt: Mening skabes via konkrete funktionelle kropslige forhold til omgivelserne. Han giver ofte eksempler på, hvordan variationer i menneskelige omverden giver fagkundskab, alder, kulturel baggrund og personlige erfaringer kan forstås via hans funktionskredsskema. Men han diskuterer dog også kritisk den forskel, der er mellem mennesker og dyr, i og med at vores omverdensforhold har fået teknologisk assistance.

"Vores fordel i forhold til dyr består i vores evne til at udvide omfanget af vores medfødte menneskelige natur. Selvom vi ikke kan skabe nye organer, kan vi give vores organer hjælp. Vi har skabt perceptionsinstrumenter og værktøj, der bibringer hver af os der forstået at bruge dem, muligheden for at fordybe og udvide vores omverden. Ingen af disse leder dog udover omverdenens domæne." (Uexküll 1940: 199)

Vi kan således med vores teknologisk berigede kroppe fundamentalt ændre og forstørre vores omverden. Men Uexküll understreger, at værktøjsbrug ikke ændrer på det grundlæggende subjektive omverdensforhold, hvor kredsen mellem organisme og omverden må forstås som absolut lukket og afgrænset. Forskellen er blot, at omverdenen nu er bestemt via de funktionelle møder mellem den anatomiske krop plus de menneskeskabte hjælpemidler og de nu udvidede relevante fysiske omgivelser. Hvis redskaber – når de er i brug – er del af kroppen, da må den nye forstørrede omverden ligeledes ses som et produkt af en kropslig mediering.

Som tidligere bemærket appellerer Uexküll til en funktionel koordineringsproces, der sikrer, at vi ikke har sanseoplevelser i én omverden og handler i en anden. Men for Uexküll er denne koordination ikke blot et spørgsmål om handlingsbaserede ændringer af organisme og omverden. Han ser naturen i sin helhed som indrettet således, at der i hver organisme er en planmæssig harmoni mellem de sensoriske og motoriske muligheder også fra et anatomisk og evolutionært perspektiv. Han forstår som sagt vores menneskelige værktøjs- og instrumentbrug inden for sit lukkede funktionskreds-skema. Men på samme tid antyder han også, at disse teknologiske berigelser har skabt en problematisk konflikt i den naturlige harmoni mellem sans- og handlingsorganer. I 1913 skriver han:

"Vi har med vores teleskoper begivet os ind i en sanserverden der ikke lænere er vores egen. Et væsen som ville være bygget med teleskopøjne ville også i øvrigt være ganske anderledes udformet end os. Det ville forme andre genstande og ville i særdeleshed besidde en betydeligt længere levealder end os [...]. Det er i princippet det samme om vi overdrevent forstørret vores sansorganer eller vores bevægelsesorganer – i begge tilfælde splitter vi vores organismes naturlige formålsmæssighed og ender derved i en konflikt med vores omverden." (Uexküll 1913: 141)

Uexküll mener altså, at mennesket er kommet i en problematisk disharmoni med sin egen natur og naturlige omverden, fordi mennesker har indskudt teknologiske opfindelser i sine funktionskredse. Men hvordan kan Uexküll opretholde denne sondring mellem naturlige og unaturlige omverdensforhold? Hvilken overordnet harmoni er det, der kan siges at brydes med vores ekstreme værktøjs- og instrumentbrug? Uexkülls fokus er på en konflikt mellem krop og miljø, organisme og omverden. Men når vi kigger på vores konstante omformning af os selv og vores fysiske verden, må man spørge, om vi ikke netop ser en konstant vekselvirkning og endda en høj grad af harmonisering mellem vores krop og verden. Begge synes gennemsyrede kulturelt og teknologisk berigede. Vores højteknologiske teleskopverden er vores egen, det er præcist den verden, vi med rumekspeditioner og satellitter begiver os ud i og omformer. Uexküll synes her pludseligt at klamme sig til en anatomisk-biologisk naturharmonisk omverden, som han i andre henseender netop udfordrer ved at foreslå, at menneskets kulturelle og subjektive omverden – lige så vel som flåtens – kan forstås via funktionskredsskemaet.

Menneskets distance og objektivisering af omverdenen

Til trods for sin naturromantiske ide om planmæssighed beskriver Uexküll via sit funktionskredsskema en kontinuitet mellem subjektive menneskelige omverdener og andre dyrearters omverdener, uanset om der er tale om en biologisk eller kulturel mediering. Inden for den filosofiske antropologi har mange sat spørgsmålstegn ved Uexkülls ide om menneskelige omverdensbobler og den funktionelle kontinuitet mellem dyr og mennesker. Hovedtanken er groft sagt, at forskellen mellem dyr og menneske ikke ligger så meget i vores redskabsbrug som i vores evne til at skabe disse kulturobjekter i første omgang. I kontrast til de omverdensopslugte dyr, må denne proces bero på en evne til præcist at distancere os fra vores omverden og genstandsgøre den udover det nuværende funktionelle forhold. Det er generelt denne evne til at stå overfor og udenfor funktionskredsen som bl.a. Cassirer, Plessner, Gehlen og Heidegger ser som kimen til vores specielt menneskelige symbolske, kulturelle og teknologiske verden.

Evnen til at objektivere er afgjort vigtig for vores særegne menneskelighed, men spørgsmålet er, om denne evne ikke blot mystificeres ved at blive stillet i kontrast til det involverede kropslige – og dyriske – omverdensforhold. De distinktioner mellem menneske/dyr, krop/intellekt, indre/ydre og natur/kultur som Uexkülls relationelle funktionskredsskema hjælper os med at overkomme, synes nu blot genindført. Kimen til menneskets genstandsgørelsesevne kan i mine øjne netop findes i vore kropslige omverdensforhold, specielt hvis disse forstås igen nem vores intersubjektive forhold og fælles omverdenskonstruktion. Men for at få denne historie til at fungere, må jeg give en gennemgribende kritik af Uexkülls ideer henholdsvis om subjektive omverdensbobler som lukkede og om basale organisme-omverdensforhold som harmoniske oaser af hjemlig hygge.

Bristede Bobler – konflikt og dialektik i omverdensforholdet

Uexküll beskriver som sagt individuelle omverdener som 'sæbebobler', der kan overlappe men principielt ses som subjektivt lukkede. Pointen er her ikke at kritisere den specielt menneskelige omverdens lukkethed, men at vise hvordan denne terminologi og boble-metaforik afslører en central svaghed ved funktionskredsskemaet helt generelt (også når det gælder f.eks. flåter og krabber). Problemet er, at boblemetaforen understreger en fundamental afskæretthed fra omverden. Uexkülls selvproklamerede Kantianske arv fremgår tydeligt i ideen om subjektets rolle i konstruktionen af vores viden og den objektive verdens ultimative util-

gængelighed. Ideen om en fuldstændig kendt subjektiv verden inden for funktionskredsboblen og en ukendt afgrund udenfor synes dog at fortegne begge sider af sagen, idet deres indbyrdes forhold kappes over. Givet at Uexküll netop er en teoretiker, der påpeger vigtigheden af det funktionelle forhold, kan hans klare skillelinje her synes noget ironisk. Når funktionskredsen kigges efter i sømmene synes den faktisk kun at kunne fungere som en dynamisk og meningskabende proces, hvis vi tillader en basal åbenhed og fleksibilitet mellem organisme og den delte biologiske og fysiske verden.

Funktionskredsens dynamik og kroppens konfliktløsning

Men hvad er problemet mere præcist? Basalt set handler det om den kropslige proces, hvorved vi genkender funktionstøner i vores omverden. Hvordan genkender du denne bog som håndterbar og disse ord som læselige? Selvom du aldrig har læst præcist denne bog i denne situation, har du læst andre bøger før og holdt ting af en hvis størrelse og vægt osv. Din krop og det sensoriske system fungerer ved hjælp af en form for generalisering og abstraktionsproces, hvor et spektrum af unikke situationer praktisk kategoriseres som læselige. Denne kategoriseringsproces er dog ikke selv andet end en aktualisering af den kropslige parathed, som disse gentagende møder skaber, og som ustansdeligt fleksibelt ændrer sig over tid. F.eks. uddør papirbøger måske snart og vores håndtering at læse stof kommer til at ske via anderledes medier og bevægelser. Det at læse bliver langsomt en anderledes funktion. Uexküll skrev, som citeret ovenfor, at det er vha. funktionstønerne, at vores omverden får sin "beundringsværdige sikkerhed". På et niveau har han ret, vi føler os relativt trygge og hjemlige i en verden, hvor vi er omgivet af handlingsmuligheder, som vi kropsligt omgående genkender som f.eks. læselige. Men genkendelsen er ikke alt eller intet. Der er altid tale om et bevægeligt spektrum, en slags forhandlende dans mellem organismens omverden, fortid og fremtid, drøm og realitet. Verdens nyhedsværdi og risici er på denne vis en integreret del af selv vores hjemlige og vante bevirklinger.

Jeg foreslår altså, at der i vores handlinger er en forhandling – en håndtering der går udover den forudsigelige handling. Ideen er, at der i alle formålsorganiserede omverdensmøder er en hjemlighed, der muliggør en kropslig tiltrækning og genkendelse af funktionstøner. Men der er også altid en grad af afstand og spænding mellem vores kropslige beredskab og den nye situation, en spænding der kalder på en ny og unik konfliktløsning. Min kritik af Uexküll er således, at

der *aldrig* i en unik situation kan siges at være en fuldstændig symbiose og harmoni mellem organisme og verden. Det er det, der gør, at mødet udgør en *proces* og ikke blot en *förening* – som en hånd i en handske – af to præeksisterende elementer.

Handlingsvalg og involvering i omverdenen

Denne distance mellem genkendelsen og handlingen er også det, der muliggør et grundlæggende kropsligt valg – der strækker sig langt ned i dyreverden. Vi kan se, hvordan forskellige dyr og mennesker med udforskende 'forhandlinger' afvejer deres situation og relationelle muligheder. Det positive valg af en given handlingsmæssig involvering med omverdenen indeholder et engagement og en investering i en gensidig forandring. Vi vælger aktivt at ændre noget med vores handling, men mulighedsbetingelsen for handlingen er en villighed til at lade vores egen organisme påvirkes og præges af omverden. Vi bliver, hvad vi gør. Vi ændrer med vores handlinger omverdenen, men bliver også altid selv forvandlede i denne proces. Ideen om en absolut afgrænsning og en fuldstændig gensidig komplementaritet mellem organisme og omverden må altså betvivles. Boblemetaforen er ikke som ofte hævdet blot misforstået i relationen til mennesket og dets evne til at genstandsgøre. Ideen om en lukket, afgrænset omverden underminerer funktionskredsens dynamik på alle niveauer. Uexküll antyder, at mennesket i dets komplekse, sociale og teknologiske verden er kommet i konflikt med sin omverden. Jeg vil mene, at konflikten i nogen grad går hele vejen ned igennem dyreriget og sammen med funktionstonens tiltrækningskraft udgør hovedingrediensen for dynamisk meningsdannelse mellem organisme og omverden.

Sociale funktionskredse

Sociale relationer er vigtige ikke blot i menneskelige, men også i mange andre dyrearters omverdener. Men givet Uexkülls subjektive omverdener er det interessant at se, hvordan intersubjektive forhold bliver problematiske, og hvordan de som oftest glimrer ved deres fravær i hans ellers meget varierede omverdens analyser. Når andre individer er bragt ind i hans funktionskredse er det som oftest fra et ensidigt perspektiv. Den anden tjener typisk individets specifikke behov, som f.eks. når han analyserer den funktionelle 'partner-tone'; dvs. hvornår en anden opleves som en mulig partner for en subjektiv organisme (Uexküll, 1934: 57-

60). Men hvad med reelt sociale og *inter-subjektive* funktionstøner? Er problemet her, at subjekt-subjekt, organisme-organisme forholdet ikke passer ind i Uexkülls planmæssige organisme-omverden funktionskredse? Jeg har allerede henvist til den problematiske lukkethed og manglen på dynamisk forandring i funktionskredsskemaet. Disse svagheder bliver nu endnu tydeligere, når det kommer til menneskets socialitet og kultur, hvor vi ikke blot konstant må forhandle og forny funktionelle relationer, men også aktivt invaderer hinandens omverdener.

Dialektikkens tiltrækningskraft og sårbarhed

Jeg har forslået, at der er en grad af både konflikt og sårbarhed allerede i vores basale omverdensmøde. Men der er også allerede her en nysgerrighed og nydelse i vores kreative leg med omverdenen i dens konstant fornyede variationer. I Uexkülls omverdener kommer vi til at forstå som tryghedsnarkomaner. Men omverdenens tiltrækningskraft synes dog ikke at være begrænset til det løfte, som er indeholdt i de velkendte funktionstøner. Det er i sig selv dejligt med en udfordring – så længe man kan nå til en tilfredsstillende løsning naturligvis. Den tilsyneladende formålsløse tiltrækning til kropslig konfliktløsning er i sig selv en vigtig biologisk 'funktion', og en sådan nydelse ses især tydeligt i vores intersubjektive forhold.

I forsøget på at forstå vores menneskelighed har man ofte tillagt stor vorene til at imitere og dermed muligheden for at overføre omverdensrelationer fra individ til individ stor opmærksomhed. Der synes her at være tale om en koordinering for koordinerings skyld, og aktiviteten er ofte beskrevet og eksperimentelt udforsket via graden af lighed mellem imitatoren og den imiterede. Men når vi er ansigt til ansigt med f.eks. et lille barn er det tydeligt, at der også sker noget andet. Det er ikke blot et spørgsmål om at opnå overensstemmelse, men snarere en leg hvor den intersubjektive dialektik tager hovedtrollen – det sjove og gensidigt tilfredsstillende ligger i den proces, hvor vi i mødet varierer vores egne og den andens handlinger. Vi bevæger hinanden i et gensidigt møde.

Dette dialektiske forhold er inden for udviklingspsykologien genstand for megen forskning. Hvis f.eks. en voksen præsenterer et lille barn for et 'ubeværgeligt ansigt' og dermed nægter at indgå i den fælles dialektik, bliver barnet enormt frustreret og søger straks i sin adfærd at ændre dette forhold, indtil det i sidste ende ulykkeligt søger at flygte fra den voksnes frosne blik (Fronick m.fl., 1978). Mere end næsten alt andet er den menneskelige udvikling således kendetegnet

ved et basalt *intersubjektivt* behov og tiltrækningskraft. Den gensidige magtdialektik og koordinering er tilfredsstillende, men også skrøbelig, da den afhænger af en sårbarhed, der kan udnyttes af den anden. Dette viser sig også i vores kom-plicerede menneskelige seksualitet, hvor reproduktionen tilsidesættes for hvad man kunne kalde en 'selv-via-den-anden' produktion – eller under mere opti-male gensidige intime omstændigheder en 'selv-selv' produktion. Erogene zoner er sårbare, tiltrækkende og intimiderende, og derfor den perfekte legeplads for nydelsens anerkendelses og magt dialektik. Men jeg vil mene at mange af vores andre menneskelige handlinger og kulturelle projekter også kan forstås igennem denne linse af anerkendelse, indflydelse, sårbarhed og dominans i vores fælles overlappende omverden. Kulturel indflydelse og anerkendelse er typisk assi-steret og medieret gennem vores omformning af verdensens fysiske, symbolske og ideologiske struktur. Vha. Uexkülls funktionskreds kan vi se den individuelt psykologiske vigtighed af de fælles ydre strukturer, da vi i høj grad individuelt er betinget og omformet af vores overlappende omverden. Det er givet denne kon-tekstuelle forståelse af individet ikke så underligt, at de fleste kulturelle og politi-ske magtkampe angår spørgsmål om hvordan vores fælles omverden skal struktureres. Vi kan altså via funktionskredsens meningsskabelse se, hvorfor f.eks. visse gruppeoplevelser kan have sådan en positiv kraft, men også hvorfor kulturelle og ideologiske magtkampe kan være så følelsesmæssigt betændte og blodige.

Fælles opmærksomhed som basis for genstandsgørelse

Flere forskere har i de senere år peget på vigtigheden af sociale intersubjektive relationer i vores kulturelle og intellektuelle udvikling. Der er en fornyet inter-esse i udviklingspsykologiske og biologisk komparative undersøgelser af fælles opmærksomhed, kommunikation og samarbejdslyst, og hvordan disse er mulige byggesten for en kropslig og socialt forankret forståelse af vores særegne evne til at lave symboler og redskaber (Tomasello & Carpenter, 2007 og Tomasello m.fl. 2007). Spørgsmålet er, om vi kan forstå f.eks. den fællesobjekt-opmærksomhed og evnen til at pege som mulighedsbetingelser for en tingsliggørelse af ydre per-ceptuelle tegn udover det aktuelle funktionelle forhold. Lad os f.eks. se på en ty-pisk situation med fælles objektmærksomheds, hvor en voksen sammen med et lille barn peger og gestikulerer imod en hund, og den voksne siger "Se den store hund". Barnet siger måske "vov, vov", og den voksne viser anerkendelse f.eks. ved

at gentage barnets ord, men siger samtidigt, at hun skal passe på, fordi vi ikke kender hunden osv.

Ideen er, at den fælles opmærksomhed i situationer som denne spiller en langt vigtigere rolle end hidtil antaget, ikke blot for vores sprogdudvikling, men endnu mere grundlæggende for evnen til at distancere os fra elementer i vores omverden og se dem som eksisterende uafhængigt af os. Det er med andre ord muligvis via inkluderingen af den andens perspektiv, at vi lærer at abstrahere og repræsentere det ydre objekt og dets egenskaber udover vores eget idiosynkra-tiske funktionelle forhold til det. Måske er det således ved hjælp af en forståelse af overlap og forskelle i genstandens praktiske forhold til henholdsvis os selv og andre, at vi kan opnå den før omtalte særegne menneskelige distance til omver-den. Det afgørende ved denne hypotese er her, at evnen til at genstandsgøre og distancere os fra elementer i vores omverden nu forklares ved hjælp af et inter-subjektivt forhold, der selv er alt andet end objektivierende og distanceret. Med andre ord, konkrete situationer af nærvær og sociale forhold må her forstås som den primære og bredere mulighedsbetingelse for at symboler og genstandene kan fastfryses som meningsfyldte udover deres aktuelle subjektive funktionstøner. Jeg vil således medgive, at evnen til at objektivere og dermed til at have distanceret 'viden' er et vigtigt menneskeligt kendetegn, men min forklaring involverer so-ciale omverdensforhold som endnu mere basale menneskelige kendetegn.

Homo sapiens redux – det sociale kropslige intellekt

Vi kan nu tage et fornyet kig på betegnelsen *homo sapiens*. Vi har for det første muligjort et nyt perspektiv på vores særegne menneskelige viden. Vi behøver ikke at se vores intellektuelle objektivierende evne som stående i kontrast til vores kropslige og socialt involverede omverdensforhold. Den intersubjektive dialektik muliggør en vis *lokal distance* inden for vores ellers *involverede* omverdensforhold. Med andre ord er ideen, at objektiveringen kun bliver mulig, i og med at vi samtidig overgiver os til verdenen på andre måder. Der er her en sammen-hæng med den grundlæggende afstand i ethvert handlingsvalg, som jeg tidligere beskrev. Forskellen er, at vi mennesker gennem den anden kan tingsliggøre og eksternalisere de generaliserede egenskaber, vi tillægger objektet. Denne objek-tiverede evne er sjælden, hvis ikke fraværende i resten af dyreriget. Men denne forkromede evne er ikke desto mindre stadig forholdsmæssig og afhængig, og den kan belyses af en analyse af vores kropslige og sociale forhold.

Den hvide mands boble og dobbeltbevidsthed

Funktionskredsen er altså ikke en stabil boble. Derudover kan udvikling og forandring ikke forstås blot den subjektive kropps tilpasning til omverdenen. Vi fungerer som mennesker i et væld af praktiske, sociale og kulturelle omverdenen, som hver især omformer og presser vores subjektive kropslighed i forskellige retninger. Her må vi vende tilbage til den anden del af *homo sapiens* historien – den mandlige universalform. W.E.B. Du Bois (1886-1963) introducerede i 1897 termen 'dobbelt bevidsthed' for at beskrive den oplevede dissonans, men også indsigt i flere kulturelle omverdenen, som minoriteter og undertrykte er tvunget til at håndtere. Når vi bevæger os f.eks. som sort i en hvid verden, som kvinde i en mandsverden, som fattig i en dyr verden, møder vi en speciel ubalance mellem de handlingsmuligheder, vi genkender og de muligheder vi bliver tilladt eller anerkendt for. Vi forstår omverdenens krav, men den registrerer ikke vores behov, og uden anerkendelse og konsekvens synes muligheden for dialektik og nydelse undermineret. Inden for sport og mht. til andre former for tillært ekspertise taler man om, at en udøvende person er i 'flow', når der opnås et optimal dynamisk, opslugt og ofte æstetisk sublimt samvirke mellem organismes evner og omverdenen. Muligheden for et sådant flow afhænger af, at der kan opnås en betydelig lokal harmoni imellem omverdenens handlingsmuligheder og organismens til lærte evner – og af at aktivitetens råderum i nogen grad afgrænses og indrammes. Man kan sige, at den dobbelte bevidsthed er et udtryk for det modsatte forhold, hvor lokale handlingsvalg bliver problematiske, idet de må bedømmes og navigeres gennem et filter af komplekse udredninger og afvejninger af modstridende sociale forventninger og krav.

I magsituationen udformes en form for envejskommunikation via undertrykkelse. En dominant gruppes fælles fastfrosne verdensforståelse tvinger andre grupper til at tilpasse sig til en for dem uflexibel omverden. Den dobbelte uretfærdighed ligger i, at den undertrykte gruppe muliggør den dominante verdensforståelse i første omgang. 'Homines sapientes', de vidende mænd, kan således ironisk nok kun opretholde deres selvforståelse som uafhængige individer med en rational distance til omverdenen og andre mennesker vha. et involveret fælleskab, et kønsrollemønster og en arbejdsdeling, hvor 'de andre' udfører de roller, der ikke passer med det dominante selvbillede, men muliggør dets magt.

Uexkülls subjektive bobler brister således i vores komplekse menneskelige magtforhold. Men min påstand er, at de allerede var uanvendelige på et langt mere grundlæggende niveau. Afvigelsen er normen i både mennesker og dyrs ba-

sale sensomotoriske oplevelser og handlinger, såvel som i det sociale og kulturelle liv. Hvor både Uexküll og Du Bois gik forkert, var da de nostalgisk søgte efter en 'naturlig harmoni' eller 'sand selv-bevidsthed'. Det gnidningsløse bobleliv synes nemlig kun at findes lokalt, som magtens utilpassede konstruktion og selvbedrag – og henover forglemmelsen af, at livets relationelle kropslige dans afhænger af variation og konstant forandring igennem konflikt og kompromis. Det heldige er, at livet er i forholdet og nydelsen i processen, dialektikken og konfliktløsningen.

Afsluttende gnidninger

Den lille kropslige kulturhistorie er nu fortalt. Vi startede med *homo sapiens* og den utilfredsstillende historiske menneskeforståelse, hvor krop og kontekst tilsidettes til fordel for et fokus på den vestlige idealmands distancerede viden. Uexkülls begrebsapparat repræsenterer på mange måder en modgift til dette traditionelle perspektiv. Hans grundlæggende 'funktionskredsskema' illustrerer ideen om, at både simple og komplekse organismer må forstås ved hjælp af deres faktiske funktionelle omverdensforhold. I udredningen af hvordan mening og formålsmæssighed skal ses i organisme-omverdens forholdet, pegede jeg på vigtigheden af Uexkülls ide, at omverdenen opleves som havende 'funktionstoner' – handlings-invitationer – der præcist relaterer sig til organismens kropslige behov og formåen. Kroppens generaliserede handlingshistorie bringes via funktionstonerne til nye situationer og tillader os en praktisk og fremtidsorienteret genkendelse af omgivelserne. Men nye, unikke omverdensmøder forandrer omvendt også konstant kroppens beredskab. Min påstand om, at der i ethvert omverdensmøde er en dynamisk konfliktløsning, førte samtidig til en kritik af Uexkülls meget individualistiske og uflexible ide om subjektive omverdenen, der gnidningsløst krydser hinanden. For at give mening til Uexkülls grundlæggende relationelle indsigt, må vi tværtimod forstå vores fundamentale åbenhed, dynamiske foranderlighed og særegne menneskelige intersubjektive forhold og tiltrækning. Udviklingspsykologiske og sociologiske indsigter blev inddraget for at vise, at menneskets objektiviserende evne muligvis i et bredere perspektiv kan forstås som baseret på fælles opmærksomhed og kropsligt involverede processer. Den kropps- og samfundsløse forståelse af *homo sapiens* må således vendes på hovedet. Det idealiserede mandsdominerede menneskeideal har i kampen for at marginalisere kroppen, kvinden, sårbarheden og dialektikken misforstået vores særegne menneskelighed.

Forslag til videre læsning

Henri Bergson præsenterer i *Matière et Mémoire* (Presses Universitaires de France 1939 [1896]) hans banebrydende ide om, at hjernen skal forstås basalt set som et sensomotorisk organ. Hvad enten Uexküll havde læst Bergson eller ej, så er der er mange af Uexkülls relationelle og funktionelle temaer der kan genkendes fra dette værk.

Frederik Stjernfeldts artikel "Simple Animals and complex biology: von Uexkülls two-fold influence on Cassirers Philosophy" (*Synthese* 24, 2009) giver en god analyse af Uexküll og hans indflydelse på Cassirer samt en alternativ indfaldsvinkel på mange af denne artikels knudepunkter og en god bro til bredere filosofisk antropologiske temaer.

Michael Tomasello opsummerer i en lille, relativt nye bog, *Why we cooperate* (MIT Press 2009) mange af sine egne og kollegaers teoretiske og empiriske opdagelser vedrørende socialitetens rolle i vores onto- og fylogenetiske udvikling. Herunder også betydningen af delt opmærksomhed for vores redskabsbrug.

Blandt de mange vigtige kilder inden for feministisk epistemologi og viden-skabsteori vil jeg fremhæve Lorraine Codes seneste værk *Ecological thinking: the politics of epistemic location* (Oxford University Press 2006). Hun diskuterer her specifikt, hvordan magtforhold har fornægtet tænkningens faktiske kontekstualitet. Hendes lokaliserede og pluralistiske vidensteori eksemplificerer således, hvordan kropslige og sociale relationer og deres faktiske variationer kan danne grundlag for en bredere epistemologi.

Karin Christiansen

DET SYGE MENNESKE I BIOTEKNOLOGIENS TID

– mellem håb og risiko

I nnt menneske gennemgår et helt livsforløb uden at erfare sygdom og lidelse. Sygdom og lidelse er blandt de menneskelige vilkår, som mennesket til alle tider har måttet forholde sig til. Det er således heller ikke noget tilfælde, at filosofien helt tilbage i det antikke Grækenland ofrer netop sygdom og sygdomsbehandling en særlig grad af opmærksomhed. For Aristoteles fremstår medicinen og lægekunsten sågar som et paradigmeeksempel på en særlig form for praktisk viden (på græsk: *techné*), som deler en række fællestræk med udøvelsen af praktisk visdom (på græsk: *phronesis*). Sygdom i et menneskes krop 'opfører' sig ikke som elementer i en bygningskonstruktion. Man kan således ikke tvinge en plan eller præfabrikeret form ned over 'materialet', som om der var tale om træ eller sten. Sygdom i et menneskes krop er af en ganske anden beskaiffenhed. For medicinen udøvere består opgaven i at være *opmærksom* på og udvise tilstrækkelig *fleksibilitet* overfor sygdommens særlige form og dynamik. Selvom vi har at gøre med en *techné* og således har fokus på de generelle kategorier som f.eks. 'klasser' eller 'typer' af patienter, så fremgår det også af den aristoteliske tænkning, at udøveren af lægegerningen må udøve dømmekraft dvs. skønnende virksomhed i mødet med den enkelte patient. Man kan umuligt formulere en række generelle regler og love på forhånd, som kan appliceres eller anvendes rutinemæssigt i hvert enkelt tilfælde, selvom de generelle regler selvsagt er uundværlige som guidelines eller vejledninger. Det partikulære er det sande, siger Aristoteles. Det betyder, at lægens perception først og fremmest må rette sig mod det enkelte menneske, som fremviser netop disse symptomer eller sygdoms tegn under disse specifikke forhold. Kun når sansen for det partikulæres betydning i den konkrete